

Слово на Дубравка Угрешич по повод удостояването ѝ с почетното звание „доктор хонорис кауза“ на Софийския университет

23 октомври 2019 г., 11.00 часа, Аула, Ректорат

Бонбони Сорбона или моите университети

1.

На двайсетгодишна възраст в 1946 г. майка ми се втурнала от Варна към Югославия. Мама взела със себе си книги, малко дрехи и дребни ябълки, които хрупала при многочасовото пътуване с влак от Варна до София и от София към Загреб. Описанието на пътуването си мама е събрала само в едно изречение: *Всичко беше разрушено!*

В следвоенното ми детство, лишено от играчки, книгите на мама ми послужиха като играчки. Прелистването и драскането с молив по белите полета бяха най-ранното ми детско забавление. Баща ми донесъл на мама в родилния дом книга. Книгата се казвала *Майка*, а писателят, който я е написал – Максим Горки.

Моето образование започна с майка ми, скромният образователен пакет се състоеше от холивудски филми (поне веднъж седмично мама ме влачеше в малкото местно кино) и нейните книги. С тръгването на училище пакетът стана по-голям, а желанието за учене бе подкрепено от идеологическата пропаганда на времето – със социалистическите лозунги, които твърдяха, че „знанието е сила“, с легендите за вождовете на комунизма, които непрекъснато се учили, и с портретите им. На тях вождовете бяха с очила на носа и библиотеки зад гърба. Носеха се легенди за Тито, който свирел на пиано, и за неговите съратници: за Моша Пияде, който говорел девет езика, следвал живопис в Мюнхен и Париж; за Коча Попович, който е бил сюрреалист и следвал философия в Сорбоната в Париж... *Той е следвал в Сорбоната!!!* – повтаряше мама в почти религиозен захлас. Сорбоната бе дума, която премятах в устата си като твърд зелен ментов бонбон, но дълго я изговарях погрешно: *Соброната*. В легендите за образованието мама „пробута“ и своя баща, който е бил железничар по професия и комунист по убеждение. По думите на мама, дядо много четял и бил мълчалив. Изглежда на нея ѝ харесваха начетени и мълчаливи мъже. Баща ми също беше мълчаливец. Шарл Боайе от прочутия филм *Газовата светлина* не беше следвал в Сорбоната и не беше мълчалив, но въпреки тези недостатъци ѝ харесваше. В края на краищата, светът не беше идеално място - мама добре го знаеше, но можеше да стане по-добър благодарение преди всичко на

знанието, образованието и изкуството. Така някак си го представяше мама. Така си го представях и аз.

2.

Една снимка в югославските вестници от 1955 година, на която плешив мъж с шкембе и чип нос подава ръка на Тито, развълнува майка ми. Тя беше сигнал, че враждата между страните от Източния блок и Югославия е приключена и след цели десет години на изолация на Югославия мама най-сетне ще може да посети родителите си и аз ще се запозная с дядо и баба. По време на това първо посещение ще науча български и бързо ще го забравя. Впрочем, случваше се децата от махалата да ми подмятат: „Бугарица! Бугарица!” По-късно щях да разбера, че страхът от изключване от обществото е един от най-големите човешки страхове. Подобен страх засяга и животинските видове, живеещи на стада.

3.

През 1968 година записах Компаративистика във Философския факултет в Загреб като първа специалност и по-скоро поради административно недоразумение, отколкото по собствено решение – руски език и литература. По онова време следването на руски език и литература не беше популярно, записвах го „лузъри”. Дори самата дума *руски* звучеше като стигма, като доброволно изолиране от интелектуалната общност.

4.

Ах, блажени студентски години! Помня времето на следването с опиянението от ученето и културното идолопоклоничество, което деляхме между каноничните и съвременните национални писатели (по-късно щях да забележа, че всички са мъже), между световните литературни звезди и новите художествени тенденции. Феномените на кича и булевардните четива пъргаво кръжаха в литературно-теоретичния речник на времето, а после просто изчезнаха, на което никой не придаваше особено значение. По-късно щях да науча, че нещата в културата изчезват, променят се, променят се и арбитрите на вкуса, самият вкус и литературните моди. Артикулацията на културата по време на моето студентство беше по-жива от всякога, редуваха се литературно-теоретични школи, постмодернизъм, феминизъм, постколониализъм. Краткотрайни моди като камп например, достигаха до нас дори преди теоретичната им артикулация. Прекарвахме часове наред в кината и кинотеките, гледайки филмите на Куросава и Бергман, на Тарковски, Годар и Фелини, без да подозираме, че бавният, изтънчен европейски стил напълно ще заличи съблазнителната скорост и блясък на

американските културни продукти. Операта и класическият балет бяха прогонени в трюма на символичния „кораб на съвременността”, тоест под покривите на закриляната национална култура. Но от палубата също така изчезнаха и интелектуалните гурута на моите студентски години – Фройд, Фром, Маркузе, Адорно, Маршал Маклухан, и бяха заменени с нови. Филмът на Франсоа Трюфо *451 градус по Фаренхайт*, заснет по романа на Рей Бредбъри, щеше да стане един от култовите културни топоси на времето. Без да знаем какво ни очаква в бъдеще, тълкувахме филма като мрачна картина на тоталитарния комунистически режим, въпреки че фашисткият – съдейки по пепелта и хапчетата на самозабравата – беше по-продуктивен. И напразно добрият стар Бредбъри повтаряше, че неговият роман е израз на страха пред бъдещето, в което хората ще бъдат поробени от картините, невежеството, успокоителните и моралното безразличие. Никой не го чу.

5.

След завършване на университета продължих академичния си живот в същия факултет, в Института по литературознание. Това беше време, белязано със знака на удоволствието от литературата и защитата на нейната автономност. *Автономността на литературата* беше идеологическо-естетическа мантра на времето, с нея обилно ни тъпчеха главите нашите учители. След падането на Берлинската стена и скоро след това – разпада на Югославия учителите, които най-гръмогласно проповядваха автономност на литературата и изкуството, на бърза ръка предложиха интелектуалните си услуги и подкрепа на новите власти, сърбите – на сръбските, хърватите – на хърватските. Това бяха хора, които тутакси застанаха в защита на уж застрашените национални литературни ценности, застъпиха се за разделянето на езика и литературите по кръвни групи, за въвеждане на цензура, която скоро се оказа по-брутална, по-глупава и по-тесногръда от комунистическата. Това бяха хора, които със скоростта на термити заграбваха министерства и други важни места, проповядваха прочистване на библиотеките (от сръбски, югославски и комунистически автори). Това бяха хора, които искаха да се узакони правилото само „чисти хървати” да могат да преподават хърватска литература в средните училища. Университетите бездруго бяха светкавично „почистени”. Това бяха хора, които реабилитираха треторазрядните усташки писатели от времето на Анте Павелич, хора, които наскоро одобриха изучаването на усташката литература във Философския факултет в Загреб в рамките на хърватска филология, хора, които ревизираха хърватската история, които определяха

какво ще четат хърватските, сръбските, босненските и черногорските деца, а какво няма да четат.

б.

По-късно щеше да ми мине през ума, че онова подмятане „Бугарица! Бугарица!” в най-ранното ми детство, както и административната грешка, заради която следвах руска литература, нареждайки се така сред „лузърите”, са били формиращи. В някакъв по-дълбок смисъл годините на оформянето ми като личност започнаха със символичната 1989 и падането на Стената, съответно с палиндромната 1991 и разпадането на Югославия, и с 1993, когато напуснах Хърватия. Поех по света с нищожен капитал от няколко книги, на възраст, в която по-мъдрите хора вече кроят планове за пенсия. Това беше интензивен, формиращ курс, това бяха „моите университети”. Сдобих с рядкото знание за човешката природа и страха, макар че щях да бъда по-щастлива, ако то ми бе спестено. Моите бивши професори, академици, колегите писатели, журналисти, така наречената „интелигенция” се преобразиха за една нощ в някакви други хора. Бивши комунисти се превърнаха в антикомунисти, атеисти – във вярващи, разумни дотогава люде – в стръвни националисти, психиатри – в убийци, писатели – в слуги на новите режими. Впрочем, всичко това го бяхме научили от книги като „Поробеният разум“ на Чеслав Милош, но междувремето го бяхме забравили. Страхът от изключване се превърна в алиби за съучастие в масови убийства, в опожаряване на десетки хиляди къщи (сръбски в Хърватия), в плячкосване, грабеж, кражби, палене на книги, унищожаване на културно наследство и фабрикуване на лъжи. Осъзнавайки, че съществува само съгласие и несъгласие, излизане от кръга и оставане в него, съпротива и приспособяване, съучастие и отказ от сътрудничество, подадох молба за напускане на Философския факултет в Загреб и с репутацията на враг на народа, предателка и вещица поех в емиграция. Избрах „състоянието, наречено изгнание” (*a condition called exile*, както назовава този опит Йосиф Бродски). Знаех, че се присъединявам към големия „изгнанически наратив”, който европейската, и не само европейската, интелигенция отдавна е артикулирала, но не и изчерпала. Нещо повече. Суровата действителност, в която в дадения момент около шейсет милиона бежанци търсят дом, предвещава разширяване и обогатяване на наратива, нови разкази. Когато поех по света, ми хрумна, че всъщност просто продължавам мамината история. Тя беше напуснала своята страна и тръгнала към друга, защото така е диктувало влюбеното ѝ сърце. Аз напуснах страната, защото вече не можех да дишам: непоносимото количество омраза, лудост и лъжа със страшна скорост изчерпваше

кислорода от дробовете ми. Когато пътувала за пръв път през Югославия, мама останала потресена от разрухата. *Всичко беше разрушено* – казваше, подчертавайки думата *всичко*. В края на жизнения ѝ път, като незаслужено наказание (защото такова нещо никой не заслужава) пред очите ѝ се въртеше същият пейзаж. *Отново всичко беше разрушено!*

7.

Макар да имам дом, последния четвърт век от живота си прекарах като номад. И не ми е съвсем ясно дали светът се обърна с главата надолу, или винаги е бил такъв. Не зная как се случи лошото изведнъж да стане добро, лъжата – истина, а истината – лъжа. В глобалния човешки ход се повреди сигналната система. Навлязохме в нова епоха. Историческото време се измерва с BG (before Google) и след това. Дали обаче станахме и нови хора?

Казват, че интернет е влязъл в масова употреба през 1992 година. Времето на живота ни after Google е твърде кратко. И все пак сякаш *memory card* на всички ни е изтрита. Кой все още помни, че отдавна, преди дигиталното ни битие, са съществували домашни телефони и телефонни кабинки, пишешки машини, вестници, книги... Навлязохме в дигиталното време, поддадохме се на магията на дигиталните играчки, живеем в „екстремно настояще“, което не сме в състояние да следваме.

Развихме апетит за лотос, станахме *lotus-eaters*, *лотофаги*, хората, на които е налетял Одисей със своята дружина. Ходим, вперили погледи в екраните на своите телефони, живеем в културата на компромиса и консенсуса, всички се съгласяваме с всички. За да си купим първи нова версия на Айфон, сме готови да чакаме по цяла нощ на опашка пред магазина, не е ли така? Но и за да си купим първи романа на любимия ни писател, сме готови да чакаме цяла нощ пред книжарницата, не е ли така?

Философът Бърнард Стиглер е един от съвременните мислители, който смята, че масовият перцепционен опит в днешната култура е резултат от консумацията на филмите, телевизията, попмузиката, видеоклиповете, че всичко е довело до масова синхронизация на съзнанието и паметта, тоест до загуба на индивидуалност и креативност в създаването на култура.

Неотдавна почти цялото земно кълбо – филмови режисьори, политици, звезди и обикновени хора – участваха в акция, наречена *Ice Bucket Challenge*. Филмовият режисьор, който пръв започна акцията с изливането на студена вода върху собствената си глава, искаше да обърне внимание на световната общественост върху рядка болест. В хода на разпространето на *Ice Bucket*

Challenge-еуфорията мнозина съвсем забравиха защо така ревностно и радостно се поливат с вода.

В своето есе *Културата Кариоке* се опитах да напишам пулса на културата, в която сме участници, творци и консуматори. Твърде амбициозен опит. Защото светът се променя, културата, която създаваме и живеем, се променя. Съвсем наскоро открих нова метафора (болестта като метафора!), с помощта на която търся този прословут пулс, макар да съзнавам колко непосилна е задачата, която съм си поставила.

Специфичното състояние, наречено *resignation syndrome* е забелязано за първи път в Швеция, където от 2003 до 2005 година са регистрирани четиристотин случая, То се появява при децата на бежанските семейства с неустановен статут. Това са семейства, които прекарват по няколко години в страната домакин или в бежански лагери в очакване на документи и в постоянен страх от депортиране. Някои от децата показват признаци на *resignation syndrome*, отказват да се хранят, да се движат, да общуват с околните и постепенно изпадат в кома. Те са като попивателни, попиват стреса на своите родители и за да се защитят - хибернират. Лекарите описват състоянието като депресивна девитализация. Шведският пример не е единствен. Подобни случаи са открити в лагера за австралийските бежанци на тихоокеанския остров Науру. Напълно възможно е реакцията на тези деца към стреса и безсилието да има далеч по-широки размери, но за нея се предпочита да се мълчи...

Децата са нашето бъдеще е слоган, абсолютно изтъркан от употреба. Децата са нашето бъдеще, защото в тях проектираме всички свои страхове. А страховете идват от заобикалящата ни действителност. През последните двайсетина години европейският пейзаж е осеян с голямо количество пречупени кръстове, метални прегради, граници и стени. А що се отнася до синдрома на резигнация, казват, че за първи път бил забелязан в нацистките концлагери, но никога не е назован и идентифициран.

8.

И накрая, позволете ми да благодаря на всички за голямата чест. Благодаря на Университета „Свети Климент Охридски“, на Катедрата по славянски литератури и на Катедрата по теория на литературата, на онези, които са ме предложили за високото звание, на онези, които организираха идването ми, на моите български преводачи и издатели, които направиха моите книги достъпни за българската читателска публика. Тази награда ме трогна дълбоко. Чувствам, сякаш приемам високата чест вместо моята майка, все едно съм нейна пълномощничка. Защото в своята наивна и непоколебима

вяра, че светът може би не е идеално място, но може да стане по-добър благодарение преди всичко на знанието, образованието и изкуството, заслужава тази чест повече от мен.